

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

У статті розглядається процес становлення гуманістичної думки, виявляються основні підходи мислителів до його філософського осягнення, передусім через співвідношення з минулим і теперішнім, акцентується увага на етичному вимірі гуманізму.

Ключові слова: гуманізм, гуманність, свобода життєвого вибору, справедливість, людяність, щастя, добро.

Визначення феномену гуманізму – важливе завдання для сучасної етичної думки. У ситуації глобальної кризи людини-особистості, втрати віри в минулі ідеали Прогресу окреслене коло питань набуває особливої актуальності. Людство знаходиться в ситуації пошуку ідеалів, зміни життєвих орієнтирів, що зумовлено переосмисленням гуманістичних засад. Якщо людина модерна відчувала себе господарем історії, її сенсом і ціллю, то сьогодні стає усе більш необхідною об'єктивна оцінка результатів її діяльності та можливого майбутнього.

Гуманізм – історично змінна система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток та прояв своїх можливостей, вважаючи благо індивіда критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми. Ідеї гуманізму мають довгу передісторію. Різноманітність бачень і трактувань – одна з характерних рис нашої епохи. Поряд із традиційною класифікацією феномену створюються нові, радикальні концепції. Для того, щоб оцінити ту чи іншу форму гуманізму, потрібно перш за все зрозуміти природу людини.

Мотиви справедливості, людяності, рівності, свободи, людинолюбства присутні в літературі, усній народній творчості, морально-філософських і релігійних концепціях.

Гуманізм як специфічна система поглядів формувалася впродовж багатьох століть. Він зародився в епоху античності. Термін “гуманність, людяність” уперше з’явився в працях Цицерона як поняття, що характеризувало ідеал людини античного суспільства. Однак у зазначеній епосі індивід розглядався в цілому як такий, що знаходився на периферії космосу. Адже основні цілі його буття задані космічним началом.

Перлиною античної гуманістичної думки було вчення Арістотеля. Твори мислителя являли собою енциклопедію моральних та ціннісних установок тогочасного робітничого суспільства. В основі етичних ідей філософа було поняття щастя: “Людське благо являє собою дію душі відповідно до її добрих справ. Щастя ж і є життям відповідно до добрих справ душі” [2, с.1033].

Філософ, розглядаючи моральні проблеми, звертав увагу на позитивний аспект відчуттів. Він піддавав критиці вчення Сократа й Платона за надмірний раціоналізм, вважаючи, що постановка такого роду питань не враховувала чуттєвий аспект. Необхідно не просто знати все про мораль, але й практично втілювати її закони, принципи в реальність. Адже якщо б людина здійснювала вчинки, використовуючи тільки розум, то її дії були б завжди досконалими. Значна кількість положень гуманістичної етики філософа виявилася несвоєчасною, оскільки була адекватно не усвідомлена не тільки сучасниками, а й багатьма мислителями пізніших часів.

Будь-яка етична система містить у собі деякі загальні правила, однак антична етика демонструвала скоріше дві крайності, які відхиляли думку й реальну практику життя від гуманізму. Одна з них була представлена пріоритетною орієнтацією на благо поліса, держави, що змушувало індивіда жертвувати своїми інтересами. Друга крайність, навпаки, зумовлена індивідуалістичною тенденцією, у якій домінує момент протиставлення особистості соціуму. Ця риса в основному характерна етичній концепції епохи

еллінізму (скептицизм, епікуреїзм, стоїцизм). Найбільш відомий із пізніх стоїків Луцій Анней Сенека вважав, що сенс філософування полягав у сприянні та досягненні людиною морального ідеалу, поширенні його в суспільстві через самовиховання.

Представлене бажання до досягнення рівноваги духу за будь-яких умов могло здаватися гуманним, однак не залишало місця для реальної практики, спрямованої на підтримку один одного. Тому в античності не виникала думка про рівні права всіх людей, включаючи рабів (пізній стоїцизм), не з'являлися заклики до здійснення добрих справ, доброчинності, милосердя. Навпаки, стоїчний мудрець залишався байдужим до страждань інших.

Епоха Середньовіччя переосмислила етичну доктрину античності, беручи за основу любов до ближнього, покірність, каяття. У ранній період, аж до XII століття, етика не була самостійною сферою мислення. Ключові питання, проблеми з'являлись і вирішувались у лоні теології та філософії. Однак християнський гуманізм був динамічним світоглядом, який під впливом конкретно-історичної практики постійно еволюціонував, приймаючи різні історичні форми.

Висуваючи на перший план духовні цінності, християнство сформувало основні принципи гуманістичної моралі: людинолюбства, милосердя, добра, рівності, братерства. Важливо зазначити, що така інтерпретація феномену тісно пов'язана з ідеєю духовного возвеличення людини, піднесення її сутності.

Біля витоків середньовічної етики стояв Аврелій Августин. Найбільш відомі його твори: "Град Божий", "Сповідь", "Про блаженне життя", "Проти скептиків (академіків)". Філософ уважав, що Бог не тільки створив усе суще, включаючи людину, а й підтримував їхнє існування в земному бутті. Грішником ставав той, хто не дотримувався законів Абсолюту. Кінцевою метою людського життя було спасіння – звільнення від морального гріха й фізичної смерті. У трактаті "Град Божий" спасіння визначалося через природу, яка являлась духом життя. "Творець усякого тіла і духа творення є сам Бог, дух у всіх відношеннях не створений" [1, с.341].

У гуманістичній позиції мислителя ми знаходимо нові християнські уявлення: людина в центрі Всесвіту, аскетичний спосіб життя, суцільна покора Абсолюту. Однак для філософа не менш важливе значення мав і внутрішній світ людини, який був скоріше полем битви різних відчуттів, ніж середовищем розуму. Якості, що знаходились усередині індивіда, були підпорядковані ірраціональному імпульсові, гріху, бажанню спасіння. Августин Аврелій вважав, що кожен у своєму житті повинен пройти етап боротьби пристрастей, а перемогу в такому протистоянні отримає любов.

Християнський гуманізм поєднував у собі дві тези: абсолютної вищості Бога та ідею глибокої поваги до людини, що наскрізь була просякнута любов'ю як фундаментальним принципом. Апостол Павло наголошував: "Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла, не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; все зносить, в усе вірить, все перетерпить. Любов ніколи не помирає" [4, с.341]. У широкому значенні любов – морально-етичне почуття, яке виявлялося через безкорисність дій до певного об'єкта, поставало цінністю та правом вільної людини, характеризувалося великим досягненням суспільства та високим рівнем його розвитку.

Таке почуття – не просто вимога не здійснювати зло, а певний життєвий принцип. На питання про те, як увійти до царства небесного, Христос поряд із необхідністю суворого виконання закону закликав до здійснення актів милосердя.

Тому любов до Бога, як до вічного добра та єдиного джерела будь-якого існування, ставала для А.Блаженного найвищою моральною максимою. Цим філософ остаточно християнізував етику, усі принципи, норми морального життя та поведінки людини.

Думки мислителя знайшли своє відображення в гуманістичній концепції Томи Аквінського. Його вчення було сформоване на основі принципів біблійної та філософської традицій. Структурно струнка етична концепція мислителя була внутрішньо глибоко суперечливою. Посилаючись на етику Арістотеля, осмислюючи її в контексті християнського віровчення, філософ намагався синтезувати мораль і релігію. Такий союз міг реалізуватись лише шляхом підпорядкування, а не рівності.

У XIX–XV століттях розробкою етичних проблем почали займатися не тільки представники церкви, а й діячі світської культури. Від теології вони поступово переходили до вивчення питань, які стосувалися людини. Мислителі епохи Відродження долали жорсткі рамки нормативно-регулятивних стереотипів середньовічної свідомості. Вивчаючи гуманістичні ідеї зазначеної епохи, насамперед потрібно звернути увагу на принципово новий підхід до розуміння місця людини в космічній ієрархії. На противагу християнській концепції, у якій божественний і земні світи протиставлялися, а суть гріховного людського буття мислилася дуалістично, епоха Відродження намагалася надати земному буттю іншого онтологічного статусу. Філософи здійснювали пошук нової, інноваційної, творчої парадигми мислення. Піддавши сумніву істинність минулих норм, зразків поведінки, гуманісти запропонували для розвитку суспільства, культури нові ідеали. У зазначену епоху відбувалася поступова модифікація перетворення гуманістичних цінностей у традицію.

Гуманізм Відродження – новий світогляд. Він пронизаний усвідомленим возвеличенням особистості як найвищої цінності. Антропоцентризм філософії означав не тільки перенесення уваги з проблем онтологічних на етичні, а й перебудову всієї картини світу. Мислителі критикували минулий феодальний світогляд, їм були чужі його ідеали та догми (ідея гріховності людини, її тіла, пристрастей, прагнень). “Він живе життям рослини, він живе життям тварини. Він живе на людській лад так, як за допомогою розуму здійснює свої дії. Він живе... життям ангелів – оскільки вникає в божественні матерії, життям Бога... як рід людський здатний прожити усіма життями” [3, с.367]. Людина набувала статусу яскравої особистості, що поставала в ролі творця власного життя і долі.

Виникнення нового світогляду пов’язане з величезними зрушеннями в галузі культури, економіки, мистецтва, освіти. Ренесансний гуманізм був зумовлений утвердженням у земному житті людини-митця, ремісника, купця, підприємця, що жив із праці свого розуму та рук. Така людина характеризувалася допитливістю, потребувала нового знання. Відшліфований схоластичними суперечками в середньовічних університетах розум прагнув не доводити відому біблійну істину, а вдавався до пошуку нових відкриттів.

Характеризуючи епоху з точки зору її внеску в розвиток гуманізму, зазвичай у першу чергу звертають увагу на ранні антропоцентричні теорії Лоренцо Валли, Томаса Мора, Еразма Роттердамського.

Видатний філософ доби Відродження Лоренцо Валла у своєму вченні особливу увагу надавав проблемам людини та її відчуттів. Позицію мислителя можна визначити як гуманістичний епікуреїзм. Філософ звертався до етики Епікура, оскільки розумів, що повноцінне існування неможливе без тілесних задовольень. Л.Валла стверджував, що життя – це найвище благо. Філософ багато зробив для реабілітації земних потреб людини. Його гуманістичні погляди були орієнтовані на діяльне, земне життя, у якому обов’язком кожної людини було служіння суспільству.

Його думки продовжив філософ, богослов Еразм Роттердамський. Він зумів показати велич людини – творіння Божого, особистості, яка несла в собі печать найдосконалішої істоти. Своєрідний “теоретичний портрет” людини і людства створювався в мислителя на основі гуманістичної етики. Будучи представником нової системи утво-

рення *studia humanitatis* (оволодіння духовною культурою), Еразм у творах відкрито виступав проти традиційного авторитарного обґрунтування моральності римо-католицькою церквою. Філософ підкреслював реальну цінність природного, земного життя індивіда. Він виходив з того, що світ являв собою єдине й розумне творіння Бога.

Задум Творця пронизував світобудову, даючи людській істоті можливість сприймати й оцінювати велич істинної мудрості як у спогляданні великого макрокосмосу, так і в спостереженні за мікрокосмосом. Сама людина повинна була надати своїм діям силу, мудрість, що від початку знаходились у ній.

Зазначена епоха поєднувала в собі елементи попередньої історичної доби та зародки нової. Визначала провідне місце особистості, підносила її на небувалу висоту. Саме тому відбулося переосмислення проблем суб'єкта, проникнення в таємні глибини індивідуальності, поєднанні з увагою мислителів до реалій морального життя. Ці принципи яскраво продемонстровані у філософській позиції Марсіліо Фічіно. Його етико-естетична концепція органічно поєднана з онтологією, космологією та гносеологією. Християнська ідея безсмертя душі обґрунтовувалася М.Фічіно з позицій раціоналізму. Людина посідала середнє місце у світі, а її причетність до божественного начала надавала всеосяжних можливостей пізнавальним здібностям.

Заклик до активності повною мірою пролунав у творах Джордано Бруно. На думку філософа, саме героїчний ентузіаст, знаходячись під впливом творчого поривання, народжував нову форму буття. Гуманіст припускав, що активний індивід діяв задля блага всього людства в прогресивних цілях.

Епоха Відродження, зберігаючи вихідні положення християнського світобачення, на основі розвитку наук, збагачення знань та розширення життєвих обріїв, зробила такі нові наголоси, які відповідали очікуванням того часу – повернути людині всю можливу повноту її життєвих проявів, взірцем якої постала античність. “Античний світ оцінював людину не як індивіда, а як універсального носія. Відроджена античність побачила у індивідові унікальне відображення Всесвіту” [7, с.19]. Такі міркування містили в собі величезний гуманістичний потенціал, спрямований на утвердження гідності людини.

Одним із важливих питань в історії етичної думки була ідея про розвиток гуманізму доби Відродження в українській філософії. Останній визначався як прагнення до людяності та створення умов гідного життя. Він розпочинався із самоусвідомленням людиною своєї ролі й місця у світі, роздумів над призначенням і сенсом життя. Етико-гуманістичний світогляд представників українського Відродження базувався на широкій ідейній основі, у центрі якої був західноєвропейський гуманізм, культурна спадщина греко-римського світу та принципи християнської етики. У розумінні етичних проблем в українському гуманізмі окреслилися два основні підходи: прогресистський (Лаврентій і Стефан Зизаній, Касіян Сакович, Юрій Рогатинець, Кирило-Транквіліон Ставровецький) і традиціоналістський (Віталій з Дубна, Йов Княгиницький, Іван Вишенський, Ісайя Копинський). Світогляд прогресистів формувався на творах отців церкви, середньовічних коментарів Арістотеля. Вони обґрунтовували важливу роль розуму в морально-духовному бутті, що призвело до певної міри секуляризації етичної думки. Центральною ідеєю ренесансного гуманізму були проблеми людини, актуалізовані соціокультурною ситуацією в зазначений період. Індивід розглядався із християнсько-етичних позицій. Онтологічною основою була любов до життя, а людська довершеність тлумачилась як богоподібність мудрої й добродісної особистості. Традиціоналісти, визнаючи доцільність багатьох положень прогресистської концепції, виступили проти активних запозичень ідейної спадщини античності та використання європейського антропологічно-філософського досвіду. Вони продовжили традицію філософування візантійсько-києворуської доби, надавши йому нового інноваційного зву-

чанням. Становлення й розвиток гуманізму у філософській думці допомагає глибше осмислити основи української духовної культури.

Наступний етап трансформації гуманізму тісно пов'язаний із розвитком капіталістичного суспільства. “Різні форми метафізичного та релігійного дуалізму, що існували в пізню античність, тісно пов'язані з аскетичним ідеалом – запереченням матерії, а відродженню античності в Новий час відповідає активне втручання в царство матерії” [4, с.19].

Новий час був орієнтований на вияв натуралістичних начал, пошуку гармонії між суб'єктивним та об'єктивним. Така установка породжувала ілюзії можливостей моральної перебудови суцього шляхом універсалізації природничих наук. “У моральному «полі» вимога «вилучити» суб'єктивні афекти, стати спроможним до надання тверезої самооцінки та об'єктивного споглядання й аналізу дійсності ставала все більш актуальною” [8, с.138].

Гуманізм проявляв себе як світський індивідуалізм і був своєрідною формою інтерпретації моралі. Основне завдання його полягало в скасуванні егоїстичної спрямованості людства. Він набував нового значення у зв'язку з визнанням права індивіда на щастя, задоволення власних потреб, реалізацію особистих можливостей.

Проте в цей час у філософії зберігся вплив християнських ідей: братерського відношення, усезагальної поваги до гідності людини. Ці положення яскраво характеризували ідеологію лібералізму, у рамках якої будувалися перші концепції толерантного відношення, рівних прав, утверджувався принцип недоторканності приватного життя. Суттєвий вплив на формування ідейного змісту лібералізму мала позиція Джона Локка. “Локк висловив у ясних словах основи природничо-наукового пізнання світу у такій важливій галузі цього пізнання, як моральна” [6, с.158]. Його етична система була основою моральної думки Нового часу. Людина в поглядах філософа являла собою єдиний суб'єкт, який міг вийти з-під впливу мас. Основними добродіями індивіда мислитель уважав правдивість, милосердя, доброзичливість, гуманне поводження з іншими. Ліберальна позиція, без сумніву, була втіленням практичної основи життя людини в суспільстві.

У рамках зазначеної концепції було багато зроблено для встановлення гуманних принципів, таких, як право людини на життя, свободу совісті, участь в управлінні держави через представницькі органи влади. Саме тому відбувся розрив між глибинними основами буття й новими моральними ідеями, які намагалися самоутвердитись. Зазначені протиріччя були очевидними для мислителів ще в епоху розквіту класичного капіталізму. Варто згадати Жан-Жака Руссо, який критикував таку позицію за допомогою сенсуалістичної етики. “Первісна й цивілізована людина кардинально відрізняються одна від одної завдяки своїм здатностям та моральному складові. Чим вище щастя цивілізованої людини, тим більше шансів дійти до відчаю в іншій. Первісна людина бажає жити, прагне досягти спокою й свободи... А громадянин завжди активний, він працює для власного збагачення до самої смерті, очікуючи її...” [8, с.150].

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель вважав, що прагнення людини до матеріального збагачення відповідало певному етапу суспільного розвитку. “Добро в собі і для себе є абсолютною метою світу й обов'язком суб'єкта, який повинний мати розуміння добра” [5, с.336]. Судження про те, що індивід за своєю природою містить зле начало, було активним заклик до кардинальних змін. Саме тому невинне добро може посприяти в досягненні індивідуального щастя. З іншої позиції цю проблему осмислив Людвіг Фейєрбах, який обґрунтував ідею несуперечності егоїстичного прагнення індивіда до щастя в поєднанні з моральністю. Гуманістична етика філософа стала завершальною ланкою німецької класичної філософії.

Особливе місце серед концепцій, які претендували на практичне втілення принципів гуманізму, мала теорія марксизму. Він, як відомо, намагався віднайти об'єктивні критерії для розуміння загальної спрямованості історичного процесу. Марксизм отожднив гуманізм з історичною перспективою розвитку людства. Адже перехід до безкласового суспільства мав надати людині духовної й земної свободи.

Засновниками “практичного гуманізму” були Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Їхнє етичне вчення поєднувалось із соціально-політичними поглядами. У межах філософії марксизму формувалася “соціалістичний гуманізм”, що став ідеологією пролетаріату – класу, який мав на меті знищення приватної власності, експлуатації людини людиною, утвердження практичних гуманістичних цінностей – рівності, братерства, взаємодопомоги. Марксизм критично переосмислив гуманістичні теорії минулого, успадкувавши їхні найкращі надбання. В “Економічно-філософських рукописах 1844 року”, а також у працях “Святе сімейство” й “Німецька ідеологія” К.Маркс і Ф.Енгельс формулювали загальні положення діючого матеріалізму. Мислителі окреслили основи реального гуманізму.

Слід зазначити, що теорія соціалістичного гуманізму була об'єктом гострих дискусій упродовж усієї історії свого існування. Критики вважали, що ця ідея зміщує наголоси й переоцінює значення соціального параметра життя людини. Як наслідок, у 50–60-ті роки ХХ століття були створені концепції “етичного соціалізму”, “живого соціалізму”.

Філософська думка ХІХ століття розгорталася під знаком кризи та перебувала в активному пошуці вирішення нових проблем. ХХ століття в першу чергу характеризувалося відмовою від метафізичного способу мислення. Екзистенціалізм звертав увагу на багатоманітність життя людини, невідповідності, що виникали під час спроби раціональної філософії нав'язати індивідові закони універсального сенсу буття. В етичній думці Новітнього часу виокремлювали три провідні ідеї, які в подальшому мали вплив на майбутню розробку гуманістичної парадигми. Перша з них належить Ернесту Кассіреру. Мислитель вважав, що жодна жива істота на планеті не в змозі побудувати між собою та природою символічне середовище – на це здатна тільки людина. Макс Шелер був творцем другої ідеї, він по-новому осмислив формулу Фрідріха Ніцше. У центрі антропологічної концепції мислителя знаходилася ідея визнання єдності людини з природою. Індивід не є породженням якоїсь надприродної сили, а частиною предметного, матеріального світу. Адже розвиток соціальної сутності виражався через зміну характеру потреб і характеризувався насильницькою працею.

Кардинально відрізнялося від попередніх концепцій учення Альберта Швейцера. Його сприйняття феномену здійснювалось у рамках оригінальної нетрадиційної етики. Гуманізм, на думку мислителя, – це світогляд, що включав у себе розумне, фізичне, духовне начало людини. “Для істинно моральної людини будь-яке життя священне, навіть те, яке здається нижчим” [9, с.30].

Соціально-орієнтований варіант сучасного гуманізму являв собою концепцію “нового гуманізму”, головна увага якого приділялася питанням боротьби із соціальною нерівністю та орієнтацією на щасливе життя. У цьому випадку варто звернутись до проблем трансгуманізму – однієї з форм сучасного гуманізму, яка заперечувала підкорення природи людиною. Її основними принципами були: ідея гармонії людини та природи, золоте правило екології й етики, збереження природи й культури.

Виникали уявлення про інтегральний, екологічний різновиди гуманізму. На нашу думку, всі новітні течії були спрямовані в одному напрямі, який можна було б назвати “глобальним гуманізмом” – якісно новою формою ХХ століття.

Екологічний гуманізм ґрунтувався на принципі гармонії людини і природи, визнанні рівноцінності всього живого. Він утілював хайдеггерівську формулу прилучення до буття

через практику людської діяльності. Хайдеггер стверджував, що «гуманізм» означає існування людини для істинного буття» [6, с.342]. Екологія вимагала іншого ставлення до оточуючого середовища. Необхідна радикальна відмова від агресивно-споживацької орієнтації з її бажанням узяти від природи все те, що потрібно людині. Інтегральний гуманізм тісно пов'язаний із духовними перетвореннями цивілізації. У роботі «Присмерк цивілізації» Жак Марітен описував становлення гуманістичних ідей та надавав характеристику помилкам, що призвели до їхнього виродження. Зазначений феномен мислитель розумів як розкриття первинної величі людини, розвиток її можливостей.

Гуманізм належав до визначальних, наскрізних основоположних принципів світової культурної традиції. Він був історично змінною системою поглядів і мав у своїй основі принципи цінності людської особистості, її право на можливість розкриття та розвиток власних здібностей. Високі ідеали доби Просвітництва (братерства, свободи, рівності, віри в технічно-науковий прогрес, постійне вдосконалення соціокультурного простору та моральний закон усередині себе) у зіткненні з реаліями ХХ століття поставали вже не такими міцними й надійними. Страхітливі кризи перевиробництва, депресії, війни, катастрофічний занепад моральних норм і цінностей призвів до зниження популярності основних гуманістичних засад. Гуманізм як ідеологія, філософія, певне специфічне світовідношення продовжував бути об'єктом теоретичного інтересу етичного вчення. Він відіграв важливу роль у розвитку та становленні світової культури, залишаючись водночас ще не до кінця осмисленим феноменом.

1. Аврелий А. О Граде Божиим / Августин Аврелий // Спасо-Преображенский Валаамский монастырь. – М. : Политиздат, 1994. – Т. I-IV. – 341 с.
2. Аристотель. Физика / Аристотель // Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Фолио, 1999. – 1033 с.
3. Баткин Л. М. К истолкованию итальянского Возрождения: антропология Марсилио Фичино и Пико Делла Мирандолы / Л. М. Баткин // Из истории классического искусства Запада. – М. : Мысль, 1980. – 67 с.
4. Библия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// gesuschrist.ru/ bible/](http://gesuschrist.ru/bible/). – 341 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель ; [пер. с нем. Б. Столпнер]. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3 : Наука. – 336 с.
6. Этика : учебник / под общ. ред. А. А. Гусейнова и Е. Л. Дубко. – М. : Гардарики, 2000. – С. 342–367.
7. Тиллих П. Мужество быть / Тиллих Пауль // Избранное : Теология культуры. – М. : Наука, 1996. – 19 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении неравенства / Жан-Жак Руссо // Об общественном договоре / Жан-Жак Руссо. – М. : Наука, 1995. – С. 138–150.
9. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 30 с.

The process of humanistic thought's formation is considered, the main thinkers' approaches to philosophical comprehension of humanism are shown, first of all through its relationship with the past and present, focuses on the ethical dimension of humanism.

Key words: *humanism, freedom of life's choice, justice, humaneness, happiness, goodness.*

УДК 123.1: 141.5

ББК 87.713.14

Богдан Рохман

ЕКЗИСТУВАННЯ СВОБОДИ ЯК АБСОЛЮТУ У ФІЛОСОФІЇ М.О.БЕРДЯЄВА

У статті аналізується бачення М.О.Бердяєвим проблеми особистості в суспільстві, культурі. Самовизначення особи він утверджує через її свободу і творчість.

Ключові слова: *особистість, свобода, індивідуальність, творчість, обов'язок, самореалізація.*

Проблема свободи належить до такого роду проблем, що незмінно залишається актуальною, незважаючи на тисячолітню традицію вивчення. Усяка нова епоха, со-